Աշոտի համար, ասում է ժամանակակից պատմիչը. «Ոչ ի հակառակութիւնս ինչ կամ ի կռիւս ընդ թշնամիսն մաքառեալ, քան թէ բարեզգեաց բանիւք եւ բարի օճանաւ ածեալ զնոսա յուղղութիւն եւ ի կամս իւր»:

Այս ողջ եւ հաշտ քաղաքականութիւնը, որին աշխատում էին հետեւիլ Բագրատունիները ընդհանրապէս, այնքան էլ դիւրին չէր: Համակերպման ուղին խիծթեկ է եւ ծանր բարոյապէս: Կորանալ մինչ ստորութիւն բռնաւորի առաջ, ուխտանենք լինել, եղբայրասպանութեամբ, ուրացութեամբ խղճի ձայնը խեղդել — ահա փշերն ու տատասկներն այն կածանների վրայ, որ տանում էին դէպի Բագրատունեաց թագն ու գահը:

Սմբատի սերունդները, այն Սմբատի, որ գաղաններից ահ չունէր, հարկադրուած էին իջնել մինչեւ հլութեան ստորիքը, որպէսզի հոգեկան կսկծոտ գալարումների գնով ապահովեն հայրենիքի բարօրութիւնը: Աշոտ թագաւորի հայրը Սմբատ կոչում է խոստովանող: Նոյն կոչումին արժանի է նրա թագակիր որդին, այն, որ բարձրացաւ գահ Կուրդիկ Մամիկոնեանի արենաթաթախ դիակի վրայից...

* * * *

Մրցակից հոսանքների մէկի յաջողութիւնը յաճախ մոռանալ է տալիս միւսի արժէքը: Մխակոմանի վերաբերումն է, եւ գալիս է այն դատաւորներից, որոնք դասուած են կուսակցական շարքերում:

Առաջին շրջանում մինչեւ Սասանեան հարստութեան անկումը գօրեղ էին եւ ազդեցիկ Մամիկոնեան տրամադրութիւնները: Նախարարական կարգը տակաւին ատոք վիճակի մէջ էր: Տենչանքները կապուած էին զէնքի եւ զրահի շաչիւնին եւ բոլորում էին տոհմական սպարապետների անուան շուրջը: Ընդհանուր համակրութիւնը նրանց կողմն էր: Հայ մատաւորականութեան եւ գրի ներկայացուցիչները՝ Փաւստոս, Եղիշէ, Ղազար, Յոհան Մամիկոնեան, բոլորն էլ Մամիկոնեան տան փառաբանիչներն են եւ նրանց ուղղութեան կողմնակից: Եօթերորդ դարը յոյսերի եւ համակրութեանց ճօճման ժամանակ էր, եւ այդ դարի պատմագիր Սեբէոսը աշխատում է բարեխիղճ լինել եւ անաչառ մրցող ոյժերի հանդէպ:

Արաբների հաստատուելուց յետոյ զգալապէս յառաջանում են Բագրատունիք եւ հետզհետէ դրաւում են երկրի համակրութիւնը: Մամիկոնեան արծիւները, ճիշտ է, դեռ շարունակում են խոյանալ մարտի դաշտերում, բայց երգիչներ չունին: Պատմագիրները՝ Ղեւոնդ, Յովհան կաթողիկոս, Շապուհ Բագրատունի, Ասողիկ դովաբանում են բացառապէս Բագրատունի իշխաններին, նրանց ջատագովներն են:

Այս պատմիչների թւումն է հռչակաւոր պատմահայր Մով.էս Խորենացին: Բագրատունիների գուսանն է նա եւ Մամիկոնեանների նզովիչը: Իր Բագրատունի մեկենասին հաճոյանալու համար չէ, որ գովում է նրա տոհմը: Պատմահօր անձը եւ կոչումը կասկածի իրաւունք չեն տալիս ընաւին: Խորենացին դաղափարական հակառակորդ է Մամիկոնեան քաղաքականութեան, եւ սիրող հասարակական անդորրութեան:

Պատմահայրը մեծ հայրենասէր էր. նրա հայեացքը պարտաւորիչ կը լինէր, եթէ վերաբերէր իր ժամանակուան կացութեան: Բայց ցաւն այն է, որ նոր կշռով մօտենում է հին պատմութեան եւ այնտեղից է ուզում հանել Մամիկոնեան փայլուն անունները, ջնջել նրանց յիշատակը: Արտաւազդ, Մուշեղ, Վասակ, Մանուէլ չորրորդ դարի այս չնաչխարհիկ հերոսները, որոնց այնքա՜ն յուզիչ նկարագիրը Փաւստոսի լաւագոյն էջերն են կազմում, չգոյ են համարւում Խորենացու մօտ, բայց յիշւում է Վահան Ուրացողը՝ Մեհրուժանի ընկերը, հարկաւ, առանց Սամուէլի, որ սպանելով դաւաճան հօրը սրբեց Մամիկոնեան անբիծ անունը այդ միակ արատաւոր ստուերից:

Փաւստոսի հերոսների քաջագործութիւնները Խորենացին վերագրում է ուրիշներին՝ Առաւանեան, Ամատունի եւ կամ Բագրատունի տներից: Հայ մտքի խոշոր մեծութիւնը՝ Խորենացին այսքան յաշաղկոտ է եւ նեղսիրտ, այսքան կուսակցական: Թւում է որ շատ դառնացած է եղել իրեն ժամանակուան Մամիկոնեան աղմուկներից:

Դժուար է ուրանալ Մամիկոնեանների կարմիր հետքը մեր պատմութեան մէջ: Եթէ ներելի է համեմատել հասարակական մարմինը անհատի հետ, Մամիկոնեան տոհմը Խորենա-